

Marcin Gorączko, Aleksandra Gorączko

Cechy regionalne w budownictwie na terenie gminy Uniejów

Biuletyn Uniejowski nr 2, 53-65

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marcin GORĄCZKO, Aleksandra GORĄCZKO*

CECHY REGIONALNE W BUDOWNICTWIE NA TERENIE GMINY UNIEJÓW

WPROWADZENIE

Przez stulecia w budownictwie wiejskim stosowano lokalne materiały, których największą zaletą była duża dostępność w pobliżu miejsca budowy, co znacznie obniżało koszty wznoszenia budynków. Najpowszechniej wykorzystywano drewno, które w warunkach polskich można uznać za surowiec najbardziej pospolity. Nieprzypadkowo więc budownictwo tradycyjne, wykazujące cechy regionalne, jest w Polsce z reguły utożsamiane z obiektami wznoszonymi z drewna. Budulec ten jednak charakteryzował się zarazem stosunkowo krótkotrwałą żywotnością, wynikającą z naturalnej podatności na degradację pod wpływem czynników atmosferycznych i biologicznych. Ponadto zabudowa drewniana bardzo łatwo ulegała unicestwieniu w wyniku pożarów. Z tego też względu w niektórych rejonach była ona z czasem zastępowana przez zabudowę murowaną.

Szczególne zainteresowanie budzić powinny nieliczne na nizinach obszary występowania budynków murowanych z kamienia, przy czym nie chodzi tutaj o przypadki, gdzie kamień (najczęściej narzutowy) wykorzystywany był jako materiał uzupełniający, a o sytuację, w której miał on podstawowe znaczenie dla konstrukcji budynku. Zastosowanie takiego budulca sprzyjało wykształceniu się w rejonie jego pozyskiwania specyficznej technologii, a w związku z tym silnie regionalnego wyrazu architektonicznego zabudowy. Przykładem takiego właśnie obszaru jest gmina Uniejów.

*Marcin Gorączko, dr, Katedra Inżynierii Sanitarnej i Wodnej, Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska, Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy w Bydgoszczy, ul. Prof. S. Kaliskiego 7, 85-789 Bydgoszcz, e-mail: gorgon@utp.edu.pl, www.goraczko.pl; Aleksandra Gorączko, dr inż., Katedra Geotechniki, Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska, Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy w Bydgoszczy, ul. Prof. S. Kaliskiego 7, 85-789 Bydgoszcz.

LOKALNY KAMIEŃ BUDOWLANY – POCHODZENIE I WŁAŚCIWOŚCI UŻYTKOWE

Budowę geologiczną obszaru leżącego w granicach gminy Uniejów w przeważającej jego części można uznać za typową dla wielkich dolin podprovincji Nizin Środkowopolskich¹, a więc związaną z procesami fluwialnymi (depozycja piasków, żwirów i namulów) bądź też z akumulacją materii organicznej w środowisku bagiennym lub jeziornym (torfy i gytie)². Nie dotyczy to jednak północno-wschodniej części gminy, gdzie w rejonie wsi Roźniatów na powierzchni terenu ukazują się osadowe utwory górnokredowe pochodzenia morskiego, zbudowane przede wszystkim z organogenicznej krzemionki (szczątki gąbek) i węgla wapnia³. Ich przynależność systematyczna nie jest jak dotąd kwestią ostatecznie rozstrzygniętą. Były uznawane za wapienie lekkie, gezy, a także za opoki. Autorzy niniejszej publikacji stoją na stanowisku, że wszystkie z wymienionych rodzajów skał występują w rejonie Roźniatowa, z tym że dominujące zastosowanie w budownictwie znalazły właśnie opoki. W efekcie ruchów tektonicznych powodujących wypiętrzanie podłoża mezozoicznego oraz denudacji i erodowania utworów młodszych, w Roźniatowie utwory te zalegają bardzo płytko, bezpośrednio pod warstwą gleby (ryc. 1). Wobec tak korzystnych warunków geologicznych możliwa stała się eksploatacja tego surowca metodą odkrywkową.

Opoki są skałami o charakterystycznym, żółtawym względnie kremowym zabarwieniu. Pozornie jednorodne, mają bardzo zróżnicowaną teksturę smugowo-warstwową. Powierzchnia opok jest chropowata, a odlupki mają ostre krawędzie. Dzięki obecności szkieletu krzemionkowego opoki poddane działaniu kwasu solnego reagują, ale – w przeciwieństwie do wapieni – nie ulegają dezintegracji. W stanie naturalnym opoki są skałami miękkimi o znacznej porowatości, rzędu 30–40%⁴, natomiast po wydobyciu na powierzchnię i sezonowaniu na wolnym powietrzu twardnieją. W związku z tym materiał, który został wydobyty bezpośrednio ze złoża dawał się łatwo kształtować przy użyciu prostych narzędzi, takich jak siekiery, młotki, piły itp. Czynności te znacznie upraszczał fakt, że skała ta w złożu ma wyraźną tendencję do oddzielności poziomej.

Oprócz łatwości obróbki, opoki z Roźniatowa jako materiał budowlany wykazują korzystne własności fizyczne i mechaniczne. Skały te charakteryzują się wysoką porowatością, a zatem stosunkowo dobrymi właściwościami izolacyj-

¹ E. Kobjek, *Położenie fizycznogeograficzne miasta i gminy Uniejów*, „Biuletyn Uniejowski” 2012, 1, s. 9–22.

² J. Petera-Zganiacz, J. Forysiak, *Historia rozwoju doliny Warty w basenie uniejowskim*, „Biuletyn Uniejowski” 2012, 1, s. 23–41.

³ K. Nowacki, *Szczegółowa Mapa Geologiczna Polski 1: 50 000, Arkusz Dąbie (551)*, PIG, Warszawa 1993; tenże, *Objaśnienia do Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski 1: 50 000, Arkusz Dąbie (551)*, PIG, Warszawa 1995.

⁴ J. Różalski, *Właściwości budowlane kamienia*, „Budownictwo Wiejskie” 1958, 12, s. 21–26.

Ryc. 1. Liczba zachowanych budynków wykonanych z opok na terenie gminy Uniejów (stan z roku 2012)

Oznaczenia: a – budynki mieszkalne, b – budynki inwentarskie, c – stodoły, d – łączna liczba budynków, e – nazwa miejscowości, f – obszar eksploatacji opok

Źródło: oprac. własne

nymi pozwalającymi na spełnienie dawniejszych standardów użytkowych⁵ przy murze o grubości 45–50 cm. Autorzy artykułu zaplanowali w roku 2013 badania właściwości fizycznych i budowlanych opok z Roźniatowa, które zostaną przeprowadzone w laboratoriach Regionalnego Centrum Innowacyjności przy Uniwersytecie Technologiczno-Przyrodniczym w Bydgoszczy. Oznaczone zostaną m.in. gęstość objętościowa, mrozoodporność, nasiąkliwość, wytrzymałość na ściskanie, dyfuzyjność pary wodnej i przenikalność cieplną. Do tego czasu zmuszeni jesteśmy korzystać z wyników przyczynkowych badań sprzed kilkudziesięciu lat. Według wyników badań laboratoryjnych z lat 50. i 60. wieku XX ciężar objętościowy opok z Roźniatowa kształtuje na poziomie 15–20 KN/m³, a ich przewodność cieplna jest porównywalna z wartościami cechującymi cegłę ceramiczną. Jest to natomiast materiał bardziej nasiąkliwy, a więc pod wpływem nadmiernej wilgoci pogarszają się jego właściwości izolacyjne i mrozoodporne. Wytrzymałość skały na ściskanie, rzędu 10 MPa⁶, w zupełności pozwala na wykorzystanie jej do wznoszenia budynków mieszkalnych i zagrodowych, a przy starannej obróbce i prawidłowym wiązaniu elementów mury wykonane w tej technologii mogą cechować się dużą nośnością i trwałością.

CECHY ARCHITEKTONICZNE OBIEKTÓW

Obszar gminy Uniejów, obejmujący swoim zasięgiem znaczną część szerokiego międzyrzecza Warty i Neru, charakteryzuje się zróżnicowanymi: warunkami fizjograficznymi, żyznością gleb i gęstością zaludnienia. Czynniki te miały bezpośredni wpływ na kształtowanie się układów przestrzennych zabudowy w obrębie miejscowości oraz pojedynczych zagród. Podstawowa struktura osadnicza, bazująca na miejscowych zasobach kamienia budowlanego, tworzyła się w regionie od końca wieku XIX do II wojny światowej. Najczęściej występującym typem rozplanowania osiedli wiejskich była ulicówka, z regularną zabudową usytuowaną wzdłuż drogi. Z kolei najbardziej typowe dla tej fazy osadnictwa są zagrody zabudowane w czworobok, składające się z budynku mieszkalnego zorientowanego kalenicowo w stosunku do drogi wiejskiej, poprzecznie do niego usytuowanych dwóch długich budynków inwentarskich oraz stodoły zamykającej dziedziniec. Ten układ charakterystyczny był dla gospodarstw, których zaplecze stanowił areal od kilkunastu do kilkudziesięciu hektarów gruntów ornych i łąk, a więc dużych jak na ówczesne warunki. Profil ich produkcji był wyraźnie zdywersyfikowany, obejmując zarówno produkcję roślinną, jak i zwierzęcą. W sąsiedztwie dużych gospodarstw występowały zagrody pracowników najem-

⁵ J. Różalski, *Wytyczne stosowania kamienia w budynkach mieszkalnych niskokondygnacyjnych i gospodarczych*, Wyd. ITB, Warszawa 1958.

⁶ J. Różalski, *Właściwości budowlane kamienia...*; A. Trembecki, *Wstępne ujęcie właściwości technologicznych wapieni lekkich płyty lubelskiej i niecki łódzkiej jako materiału dla budownictwa domków jednorodzinnych*, „Budownictwo Wiejskie” 1957, 1, s. 22–27.

nych, składające się najczęściej z niewielkich budynków, mieszkalnego i inwentarskiego, czasem małej stodoły.

Tak zarysowany układ przestrzenny wsi, po roku 1945 ulegał znacznym modyfikacjom, przy czym aż do końca lat 60. wieku XX utrzymało się dominujące znaczenie miejscowego kamienia jako podstawowego materiału konstrukcyjnego w regionalnym budownictwie. W obrębie wsi nastąpiło zagęszczanie zabudowy. Szerokość poszczególnych działek w niektórych przypadkach wymuszała orientację szczytową budynków mieszkalnych, a w konsekwencji odmienne od typowego dostosowanie do konkretnych warunków, liczby i rozlokowania budynków w obrębie gospodarstwa. W tej fazie pozostałości zabudowy drewnianej były już powszechnie zastępowane przez budownictwo murowane. Natomiast poza osiedłami rozwijała się zabudowa kolonijna, zwykle o regularnym czworobocznym układzie.

Równoległe ze zmianami zachodzącymi w strukturze osadniczej regionu następowały przeobrażenia w odniesieniu do cech architektonicznych budynków, z wyjątkiem zasadniczych, wynikających z zastosowania tego samego surowca skalnego.

Typowy budynek mieszkalny z okresu przedwojennego wznoszony był na planie wyraźnie wydłużonego prostokąta. Był to obiekt parterowy, z poddaszem pełniącym funkcję strychu. Zasadnicze znaczenie dla postrzegania kształtu bryły budynku miał wysoki dwuspadowy dach, wyraźnie dominujący nad częścią parterową. Dachy z reguły kryto strzechą, rzadziej dachówką cementową, a sporadycznie dachówką ceramiczną. Mury o szerokości około 50–55 cm wykonywano przede wszystkim z opok na zaprawie glinianej. Stosowane elementy murowe różniły się znacznie kształtem, wymiarami i sposobem obrobienia, w zależności od ich przeznaczenia. Do kształtowania lica muru stosowano muraki o kształcie zbliżonym do prostopadłościanu oraz powierzchni licowej prawie płaskiej i prostokątnej albo też kamień łupany warstwowo, o mniej więcej równoległych do siebie i płaskich dwóch powierzchniach wspornych, prostopadłych do powierzchni licowej, której kształt zbliżony był do prostokąta. W efekcie uzyskiwano mur rzędowy, który jest najbardziej charakterystyczny dla analizowanego obszaru, lub mur warstwowo, rzadziej występujący. Sporadycznie można też spotkać mury mozaikowe, w warstwie licowej zbudowane z prostopadłościennych elementów o różnej wielkości, a w konsekwencji bez podziału na warstwy o równoległych, ale nieciągłych spoinach⁷. Od wewnątrz do budowy muru stosowano kamień łamany przycinany, o licu tworzącym zarys wieloboku, lub kamień łupany warstwowo. Od tej strony mur następnie wykańczano gliną i malowano. Środkowa część muru budowana była z niesortowanych odłamków skalnych o różnym kształcie i wielkości. Ściany szczytowe w partii poddasza przeważnie wykonywano z kamienia bądź deskowano.

⁷ E. Osiecka, *Materiały budowlane. Kamień – ceramika – szkło*, Politechnika Warszawska, Warszawa 2003.

Obiekty, w których mury zbudowane są wyłącznie z opok, stanowią wielką rzadkość. Z reguły przy wznoszeniu budynków z kamienia wykorzystywano także cegłę ceramiczną jako materiał uzupełniający, przy czym jej stosowanie podyktowane było na równi względami konstrukcyjnymi, jak i dekoracyjnymi. Z cegły wykonywano partie muru wymagające większej wytrzymałości, a więc obramienia otworów okiennych i drzwiowych (w przypadku nadproży z reguły konstruowano z cegły łuk odcinkowy), otworów wentylacyjnych oraz naroża budynków i gzymsy. Innym materiałem uzupełniającym był kamień narzutowy, z którego z kolei robiono fundamenty i podmurówki.

Budynki inwentarskie charakteryzują się bardzo urozmaiconą ścianą frontową, co jest związane przede wszystkim z dużą liczbą różnej wielkości otworów okiennych i drzwiowych. Obiekty te, budowane na planie wydłużonego prostokąta, najczęściej miały charakter wielofunkcyjny. Pod jednym dachem znajdowały się obora, stajnia, chlew, a na poddaszu magazyn paszy, zboża lub siana. Wewnątrz często wydzielano odrębne pomieszczenia dla obsługi. W kolejnych latach budynki inwentarskie ulegały rozwojowi, modernizacji, głównie pod względem ulepszania funkcji i dostosowywania do aktualnego profilu produkcyjnego gospodarstwa. W przypadku obiektów inwentarskich, z lupanego materiału narzutowego murowano od wewnątrz dolne partie muru, z uwagi na to, że materiał ten był, bardziej niż opoka, odporny na szkodliwe działanie odchodów zwierzęcych.

Dopelnieniem zabudowy w obrębie gospodarstwa była stodoła, najczęściej obiekt wielkokubaturowy, nakryty dachem dwuspadowym. Często praktyką, zwłaszcza w przypadku budynków typowo produkcyjnych, było umieszczanie na ich ścianach szczytowych inskrypcji, dat budowy oraz symboli religijnych⁸.

Fot. 1. Ostatni na terenie gminy budynek mieszkalny kryty strzechą (wieś Felicjanów)
Źródło: fot. autora

Fot. 2. Charakterystyczny budynek mieszkalny o niewielkiej powierzchni, wysokim dachu i mozaikowych murach. Wybudowano ich jedynie kilkanaście – wszystkie w gminie Uniejów
Źródło: fot. autora

⁸ A. Gorączko, M. Gorączko, *Wpływ stosowania miejscowego kamienia budowlanego na wyraz architektoniczny zabudowy wiejskiej*, [w:] *Integracja sztuki i techniki w architekturze i urbanistyce*, UTP, Bydgoszcz [w druku].

Fot. 3. Typowy budynek mieszkalny z końca lat 30. wieku XX (wieś Ostrowsko)
Źródło: fot. autora

Fot. 4. Budynek o konstrukcji mieszanej, częściowo wzniesiony z drewna, częściowo murowany z opok (wieś Wielenin)
Źródło: fot. autora

Fot. 5. Przykład małej zagrody zespolonej (wieś Człopy)
Źródło: fot. autora

Fot. 6. Stodoła we wsi Wielenin jako przykład obiektu w całości wzniesionego z kamienia. Po lewej stronie widoczny fragment wieży kościoła
Źródło: fot. autora

Reasumując, przy zastosowaniu prostych w sumie środków otrzymywano bardzo oryginalny efekt architektoniczny i estetyczny. Kontrast, jaki uzyskiwano poprzez zestawienie jasnokremowego kamienia i czerwonej cegły, był i jest nader czytelny w krajobrazie wsi, nawet z dużej odległości. Z bliska przyciąga uwagę naturalnie bogaty rysunek, urozmaicony załamaniem na powierzchni, będącymi śladem ręcznej obróbki surowca, dający wrażenie zupełnie odmienne niż materiały współcześnie stosowane w budownictwie. Odbiór koloru ściany wykonanej z opok jest silnie uzależniony kąta padania promieni słonecznych i od ich intensywności. W pełnym słońcu kolor ścian odbierany jest jako zbliżony do białego, natomiast pod koniec dnia wydaje się żółty. Duża staranność obróbki i dopasowania elementów z kamienia świadczy o świadomym działaniu wykonawców, którego efektem miało być wyeksponowanie naturalnego materiału konstrukcyjnego tworzącego mury.

Oprócz typowej zabudowy wiejskiej na terenie gminy spotkać można kilka obiektów wymagających odrębnego potraktowania ze względu na pełnione przez nie specyficzne funkcje oraz związane z nimi cechy architektoniczne. Są to kościoły w Wilamowie i Wieleninie, remiza strażacka w Roźniatowie, a także młyn i pozostałości po tartaku w Wilamowie.

Po II wojnie światowej budownictwo w regionie uniejowskim rozwijało się w nowych realiach społeczno-gospodarczych, co najsilniej odbiło się na formie architektonicznej budynków mieszkalnych. Wspólną cechą obiektów wzniesionych w tym okresie było upowszechnienie szeregu oszczędnościowych rozwiązań organizacyjnych i konstrukcyjnych, które w efekcie negatywnie wpłynęły na tradycyjnie ukształtowaną kompozycję bryły budynku mieszkalnego na wsi. Co prawda nadal zakładane były one na rzucie prostokąta, ale już niezbyt wydłużonego, przez co wyraźnemu zmniejszeniu uległa powierzchnia użytkowa i ogólnie kubatura budynków. Ze szkodą dla ich sylwetki podwyższano kondygnację parteru, przy jednoczesnym zmniejszeniu spadków dachu. Wyraźnie podupadła dbałość o detal architektoniczny i tak już dość skromny, czego przykładem jest rezygnacja z luków odcinkowych nad otworami na rzecz poziomego rzędu cegieł, wzmocnionego od dołu prętami stalowymi. W latach 60. i 70. wieku XX pokrycia ze słomy były powszechnie wymieniane na faliste płyty cementowo-azbestowe. Niestety obecnie ten właśnie rodzaj pokrycia na terenie gminy należy uznać za zdecydowanie dominujący.

Widać wyraźnie, że w tej fazie stosowanie kamienia było podyktowane prawie wyłącznie względami ekonomicznymi. Wybierano ten materiał dlatego, że znajdował się w pobliżu, a także dlatego, że był najtańszy, tym bardziej że odbywało się to w warunkach chronicznego deficytu materiałów budowlanych na rynku. Z tego samego względu w latach 70. i 80. wieku XX w budownictwie wiejskim regionu miejscowy kamień został wyparty przez wykonywane w miejscu budowy pustaki żużlobetonowe.

Podstawowa cecha architektoniczna, jaką jest wyeksponowanie kamienia, nie uległa zmianie przez trwający ponad pół wieku okres stosowania tego materiału w budownictwie wiejskim na terenie gminy. Jednocześnie podkreślić trzeba, że zabudowę tę, stanowiącą najbardziej charakterystyczny element tutejszego krajobrazu, charakteryzuje ciekawy, choć prosty, zestaw form wyrazu jako efekt podporządkowania się ewoluującym w czasie zasadom miejscowej sztuki budowlanej oraz indywidualnym potrzebom funkcjonalnym, użytkowym i estetycznym poszczególnych właścicieli.

WNIOSKI

Przedstawione wyżej ustalenia, odnoszące się do regionalnej specyfiki w budownictwie na terenie gminy Uniejów, stanowią fragment znacznie szerszego rozpoznania⁹. W latach 2011–2012 przeprowadzono inwentaryzację budynków

⁹ M. Gorączko, A. Gorączko, *Budownictwo regionalne w widłach Warty i Neru*, „Acta Scientiarum Polonorum” 2011, seria Architectura, 10 (2), s. 15–24.

wzniesionych z opok eksploatowanych w rejonie Roźniatowa. Objęła ona swoim zasięgiem Kotlinę Kolską, Dolinę Konińską, Wysoczyznę Kłodawską, Wysoczyznę Turecką oraz Kotlinę Sieradzką, a więc w układzie jednostek administracyjnych tereny powiatów poddębickiego i łęczyckiego w województwie łódzkim, a także powiatów kolskiego i konińskiego w województwie wielkopolskim. Łącznie na obszarze o powierzchni około 1000 km² zinwentaryzowano jak dotąd 2155 obiektów, z czego aż 30% w gminie Uniejów¹⁰.

Technologia wznoszenia budynków z kamienia stanowi rzadkość w skali kraju. Podobne rozwiązania stosowano w przeszłości jedynie w rejonach występowania opok i wapieni na Wyżynie Lubelskiej, Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej i na Wyżynie Śląskiej oraz piaskowców w Sudetach i Karpatach. Natomiast na obszarach nizinnych, obejmujących 75% powierzchni Polski, ma ona charakter zdecydowanie unikalny. Na uwagę zasługuje znaczne rozpowszechnienie wspomnianego surowca w regionie. Materiał skalny eksploatowany w rejonie Roźniatowa był stosowany najchętniej na terenach obecnej gminy Uniejów oraz gmin do niej przyległych, a więc Dąbie, Świnice Warckie, Wartkowice. Jest on często spotykany w obrębie całego międzyrzecza Warty i Neru, a także na terenach do niego przyległych. Można przyjąć, że mniej więcej w promieniu 15 km od Roźniatowa miał on podstawowe znaczenie dla budownictwa wiejskiego. Maksymalny zasięg zastosowania tej specyficznej technologii jest jeszcze większy – w kilkunastu przypadkach kamień dowieziono na budowy prowadzone nawet ponad 30 kilometrów w linii prostej od miejsca jego eksploatacji.

Duża liczba zachowanych do dziś budynków wykazujących regionalną specyfikę stwarza szanse na podjęcie zdecydowanie bardziej szczegółowych i wieloaspektowych badań niż to jest możliwe w przypadku obiektów drewnianych. Powinno się do nich jednak przystąpić jak najszybciej, ponieważ liczne przesłanki wskazują na to, że w perspektywie najbliższych kilkunastu lat architektoniczna odrębność regionu zostanie w znacznym stopniu zubożona, a może nawet zaniknie.

Z wieloletnich obserwacji poprzedzających sporządzenie spisu budynków z kamienia, stanowiącego podstawę źródłową niniejszego opracowania, wynika, że z roku na rok ich liczba wyraźnie się zmniejsza. Sporo ze zinwentaryzowanych obiektów to pustostany, w zaawansowanym stadium dewastacji. Niestety obszar gminy, podobnie jak większość terenów wiejskich w Polsce, wyludnia się, w efekcie czego opuszczone gospodarstwa w krótkim czasie popadają w ruinę.

Poważnym problemem w kontekście zachowania tego szczególnego dziedzictwa kulturowego, za jakie należy traktować zabudowę z kamienia, jest bardzo niska wśród lokalnej społeczności świadomość jego historycznej, architektonicznej i krajobrazowej wartości. Powszechne jest przeświadczenie, że zamieszkiwanie w starych budynkach z kamienia bądź użytkowanie ich w inny sposób, jest oznaką niedostatku i zachodzi głównie z braku innych możliwości. Znamienne,

¹⁰ Autorzy artykułu aktualnie pracują nad monografią poświęconą tradycyjnemu budownictwu wykorzystującemu kamień z Roźniatowa na terenie Kotliny Kolskiej i w jej otoczeniu. Wydanie zaplanowane zostało na rok 2013.

Fot. 7. Replika najciekawszego pod względem architektonicznym budynku inwentarskiego w Uniejowie
Źródło: fot. autora

Fot. 8. Nowy obiekt usługowy zbudowany z tradycyjnego materiału kamiennego
Źródło: fot. autora

Fot. 9. Przykład udanego zastosowania tradycyjnego kamienia we współczesnych obiektach małej architektury
Źródło: fot. autora

Fot. 10. W złożach opok z Roźniatowie zachowały się liczne skamieniałości fauny górnokredowej, co może stanowić sporą atrakcję dla turystów
Źródło: fot. autora

Fot. 11–12. Coraz częściej jednak tradycyjny materiał jest ukrywany pod warstwą ocieplenia i tynku
Źródło: fot. autora

że w przypadku dopływu środków finansowych, które mogą być przeznaczone na cele budowlane, w pierwszym rzędzie właściciele ocieplają i tynkują ściany budynków, przez co tracą one podstawowe cechy decydujące o ich odrębności architektonicznej. Przykładem do niedawna był Uniejów, gdzie mury z kamienia można było obserwować jedynie na obiektach położonych na peryferiach miasta.

Perspektywy dalszych zmian ilościowych i jakościowych dotyczących zasobu budynków wykazujących regionalną specyfikę, można przedstawić w trzech projekcjach:

Scenariusz 1. Zakłada się utrzymanie obecnych tendencji w budownictwie na terenie gminy. Przewiduje się, że użytkowanie istniejących budynków, zrealizowanych w technologii tradycyjnej z użyciem skał węglanowych, generalnie będzie się odbywało bez podejmowania kompleksowych prac remontowych, a poprzestawanie na remontach zachowawczych przy zastosowaniu przypadkowych i możliwie najtańszych materiałów skutkować będzie postępującą degradacją i dekapitalizacją budynków oraz odejściem od regionalnego wzorca architektonicznego. Utrzymujący się odpływ ludności z terenów wiejskich będzie powodował wzrost liczby pustostanów, skazanych na dewastację. W przypadku tego scenariusza czas całkowitego zaniku lokalnej specyfiki budownictwa można szacować na 15–30 lat.

Scenariusz 2. Zakłada się, że gospodarczy rozwój Uniejowa, jako ważnego ośrodka regionalnych i ponadregionalnych usług, w znaczący sposób przełoży się na zmiany ilościowe i jakościowe w strukturze osadniczej gminy. Będą one polegały na lokalizowaniu nowych budynków, często w miejscu wcześniej rozebranych oraz na rozbudowie istniejących. Nowo powstające obiekty, zwłaszcza mieszkalne, pod względem cech architektonicznych nie będą już nawiązywały do tradycji regionalnych, ponieważ będą realizowane na podstawie uniwersalnych, typowych projektów katalogowych, bazujących na nowoczesnych, powszechnie dostępnych materiałach wykończeniowych. Podobny będzie skutek inwestycji budowlanych polegających na rozbudowie istniejących budynków. W efekcie utratę regionalnej odrębności architektonicznej zabudowy na terenie gminy i czas całkowitego zaniku lokalnej specyfiki w budownictwie w rejonie można przy tym scenariuszu szacować na 10–15 lat.

Scenariusz 3. Podobnie jak w poprzedniej projekcji przyjmuje się, że rozwój gospodarczy Uniejowa w znaczący sposób przyczyni się do zmian w strukturze osadniczej gminy. W tym przypadku jednak zakłada się, że będzie on stymulowany przez władze samorządowe konsekwentnie realizujące program zachowania regionalnej specyfiki w budownictwie, związanej z wykorzystaniem lokalnych surowców skalnych, m.in. jako materiału wykończeniowego. Ujemny bilans ludnościowy zostanie zrównoważony poprzez napływ nowych mieszkańców spoza gminy, przy czym znaczna ich część będzie kierowała się potrzebami rekreacji w sąsiedztwie coraz popularniejszego ośrodka uzdrowiskowego. Bliskość uzdrowiska, dobra dostępność komunikacyjna dzięki budowie drogi autostradowej oraz ciekawa architektura w regionie, mogą skłaniać mieszkańców dużych miast do nabywania budynków, które będą użytkowane jako drugie domy. Podstawo-

wym warunkiem powodzenia tego scenariusza jest gruntowna zmiana obecnie negatywnego postrzegania materiału kamiennego, zwłaszcza wśród społeczności lokalnej, a także jego promocja na zewnątrz gminy. Opoki z Roźniatowa musiałyby stać się znakiem rozpoznawczym dla budownictwa w gminie.

Do narzędzi stymulacji, których zastosowanie powinna poprzedzić szczegółowa waloryzacja substancji budowlanej na terenie gminy, można zaliczyć:

- wprowadzenie do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, a w przypadku ich braku do decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu zapisów związanych z dążeniem do utrzymania lokalnej specyfiki w architekturze i konsekwentne ich egzekwowanie;
- wykorzystanie w pracach budowlanych, remontowych i modernizacyjnych lokalnych surowców skalnych, zwłaszcza w przypadku budynków użyteczności publicznej oraz usługowych, takich jak urzędy, szkoły, biblioteki, świetlice, restauracje, zajazdy itp., tym bardziej że opoki w Roźniatowie mogą być nadal eksploatowane odkrywkowo, a dzięki postępowi, jaki dokonał się w chemii budowlanej, można zdecydowanie bardziej skutecznie niż w przeszłości zabezpieczać mury kamienne przed wilgocią;
- dążenie do objęcia ochroną konserwatorską najcenniejszych pod względem architektonicznym i inżynierskim obiektów wykonanych z lokalnych opok,
- inicjowanie i wspieranie konferencji naukowych i naukowo-technicznych tematycznie związanych z lokalną specyfiką w budownictwie;
- inicjowanie i wspieranie działalności wydawniczej (publikacji naukowych, popularnonaukowych i materiałów promocyjnych);
- wspieranie badań laboratoryjnych nad właściwościami użytkowymi roźniatowskiej opoki;
- wytyczenie szlaku dla turystyki kwalifikowanej związanej z prezentacją regionalnego budownictwa, itp.

Jak się wydaje, u podstaw działań mających na celu ochronę zachowanych obiektów przed dewastacją powinna leżeć szeroko zakrojona działalność edukacyjna, przede wszystkim wśród lokalnej społeczności, połączona z promocją regionalnego budownictwa na zewnątrz.

Na zakończenie należy zauważyć, że scenariusz najbardziej nawet korzystny dla utrzymania specyfiki budownictwa wiejskiego w regionie uniejowskim prawdopodobnie nie przyczyni się do całkowitego zahamowania systematycznego spadku liczebności budynków wzniesionych z roźniatowskiej opoki. Zasadne jest więc podjęcie prac dokumentujących obecny stan zabudowań w celu zachowania i ocalenia kultury materialnej regionu w tej dziedzinie.

Bibliografia

- Gorączko A., Gorączko M., *Wpływ stosowania miejscowego kamienia budowlanego na wyraz architektoniczny zabudowy wiejskiej*, [w:] *Integracja sztuki i techniki w architekturze i urbanistyce*, UTP, Bydgoszcz [w druku].

- Gorączko M., Gorączko A., *Budownictwo regionalne w widłach Warty i Neru*, „Acta Scientiarum Polonorum” 2011, Architectura, 10 (2), s. 15–24.
- Kobojeck E., *Położenie fizycznogeograficzne miasta i gminy Uniejów*, „Biuletyn Uniejowski” 2012, 1, s. 9–22.
- Nowacki K., *Objaśnienia do Szczegółowej Mapy Geologicznej Polski 1: 50 000, Arkusz Dąbie (551)*, PIG, Warszawa 1995.
- Nowacki K., *Szczegółowa Mapa Geologiczna Polski 1: 50 000, Arkusz Dąbie (551)*, PIG, Warszawa 1993.
- Osiecka E., *Materiały budowlane. Kamień – ceramika – szkło*, Politechnika Warszawska, Warszawa 2003.
- Petera-Zganiacz J., Forysiak J., *Historia rozwoju doliny Warty w basenie uniejowskim*, „Biuletyn Uniejowski” 2012, 1, s. 23–41.
- Różalski J., *Właściwości budowlane kamienia*, „Budownictwo Wiejskie” 1958, 12, s. 21–26.
- Różalski J., *Wytyczne stosowania kamienia w budynkach mieszkalnych niskokondygnacyjnych i gospodarczych*, Wyd. ITB, Warszawa 1958.
- Trembecki A., *Wstępne ujęcie właściwości technologicznych wapieni lekkich płyty lubelskiej i nieckiej łódzkiej jako materiału dla budownictwa domków jednorodzinnych*, „Budownictwo Wiejskie” 1957, 1, s. 22–27.

REGIONAL FEATURES OF CONSTRUCTION IN THE UNIEJÓW COMMUNE

Summary

Since 2011 the authors have been researching the regional features of rural construction in the region of Kolska Structural Basin and in its vicinity. The specific nature of this region involves a high share of buildings erected from the local building stone – upper-Cretaceous limestone silica building stone. The material, common in the area about 1000 km² in size, is used for outcropping in the region of the village of Roźniatów, the Uniejów commune, where such formations appear on the surface in the upper layer. The article presents the results of research referring to the Uniejów commune, in which there has been listed about 30% of the total of more than 2000 buildings made from limestone silica building stone. Such a considerable distribution of that material not typical of lowland facilitated the study of the technology applied in the regional rural construction, as well as the architectonic solutions used. The buildings made from limestone silica building stone represented by housing and livestock structures, barns, churches and special structures, due to their unique character, provide a very characteristic element of the local landscape. Unfortunately, from year to year the number of structures demonstrating the regional specific nature in the commune has been decreasing. The deteriorating technical condition of the buildings results in launching maintenance works where the stone is replaced with today's building materials. More and more structures get demolished. It is necessary to initiate the protection of that unique heritage of material culture. In such actions a special role should be played by local government.